

Lenka Krištofová

Jazyk lásky

KRISTEVA, Julia. *Jazyk lásky : eseje o sémiotice, psychoanalýze a materství*. Praha : Marie Chřibková - One Woman Press. Z francúzštiny preložil Josef Fulka. Doslov: Libuše Heczková. ISBN 80-86356-38-8. 250 strán.

Predstava francúzskeho intelektuálneho prostredia šesťdesiatych rokov, neodmysliteľne spätého s literárnymi a filozofickými salónmi či kaviarňami, v ktorých sa diskutovalo, tvorilo a viedol sa rušný bohémsky život, vyvoláva v mnohých mladých filozofkách a filozofoch nostalgiu. Hoci ide o nostalgiu spojenú s niečím, čo sami ani sprostredkovane nemali možnosť zažiť - táto predstava býva navyše značne idealizovaná -, množstvo z nich sa rado oddáva myšlienke, aké by to bolo, byť súčasťou takejto intelektuálnej atmosféry, sedieť v tej istej kaviarni ako ich učítelia a učiteľky, popíjať a diskutovať s nimi o dôležitých filozofických, umenovedných či politických problémoch. V roku 1966 sa súčasťou takéhoto intelektuálneho prostredia, presnejšie skupiny Tel Quel, ktorá združovala prevažne mysliteľov mužov, stala i Julia Kristeva. Táto pôvodom Bulharka (vlastným menom Julija Krästeva), ktorá do Francúzska emigrovala už so znalosťou francúzskeho jazyka, razantne vstúpila do prostredia, ktoré bolo značne maskulinizované, prevrátila naruby množstvo filozofických tvrdení a spochybnila základné koncepcie, ktoré boli populárne a prijímané predovšetkým vo východiskách psychoanalýzy. Už vo veku dvadsaťpäť rokov sa tak výrazne zapísala do dejín myslenia. Vstup ženských autoriek do francúzskeho intelektuálneho prostredia bol v tom čase prinajmenšom „trojjedinný“. Spolu s Kristevou sa do memoárov týchto rokov výrazne zapísali i Héléne Cixous a Luce Irigaray. Okrem toho, že tieto autorky spájala skúsenosť mimofrancúzskeho pôvodu (Cixous je pôvodom Alžírčanka a Irigaray Belgičanka), spoločné majú i to, že sa im podarilo uspieť medzi intelektuálnymi „ikonami“, akými boli Foucault, Derrida, Barthes, Genette a i.

Kristeva je dnes, po mnohých rokoch činnosti na poli filozofie, lingvistiky, psychoanalýzy, literárnej kritiky a semiotiky, celosvetovo uznávanou autoritou. Napriek tomu je jej meno v našich geografických šírkach menej známe. Tento fakt možno pripísať jednak naštrbenej povesti psychoanalýzy u nás (na rozdiel od napríklad anglofónneho prostredia, kde sú myšlienky autorky, ktoré sú v mnohom ovplyvnené Freudom a Lacanom, prijímané v oveľa väčšej miere), ako i tomu, že v oblasti umenia, literatúry a filozofie - tak ako aj v ostatných sférach kultúry - u nás doposiaľ dominujú mužskí autori.

Treba povedať, že Kristeva rozhodne nepatrí k autorkám, ktorých texty sa čítajú ľahko, no jej myslenie je natoľko inšpiratívne (z môjho pohľadu predovšetkým pre filozofiu a feminizmus), že si isto zasluhuje väčšiu pozornosť než tú, akaj sa jej doposiaľ dostalo u nás. Vzhľadom na to, že Kristeva píše jazykom, ktorý je „ezoterický“ (využíva množstvo alúzií, zaužívané filozofické pojmy naplňa novým významom a umiestňuje ich do radikálne nového kontextu), a aj preto, že v praxi využíva myšlienku intertextuality, inšpiruje sa mnohými autormi a autorkami a od čitateľa a čitateľky očakáva pomerne rozsiahle poznatky z mnohých oblastí, aj skúsený francúzštinár či francúzštinárka s filozofickým vzdelaním sa môže pri jej čítaní

dostať do pomykova. Preklad výberu textov, ktorý vyšiel súborne pod názvom *Jazyk lásky*, možno pokladať za prvý pokus oboznámiť naše čitateľky a čitateľov s koncepciou aj originálnou terminológiou Julie Kristevy. Komplexné a zároveň prístupné oboznámenie sa s obsahom uvažovania Kristevy umožňuje kvalitný preklad Josefa Fulku a zaujímavý a zrozumiteľný doslov Libuše Heczkovej. *Jazyk lásky* je výber zostavený z kníh *Revolúcia v básnickom jazyku* (1974) a *Príbehy lásky* (1985) a čitateľom a čitateľkám umožňuje zoznámiť sa najmä s autorkinou koncepciou semiotického a s esejami, v ktorých sa originálnym spôsobom vysporadúva s narcizmom, sexualitou, láskou a materstvom.

V textoch publikovaných v tejto knihe sú výrazne prítomné vplyvy psychoanalýzy, ktoré v kombinácii s revíziou štrukturalizmu a s rozvíjaním myšlienok postštrukturalizmu o subjekte v pohybe (*sujet en procès*) vytvárajú originálnu koncepciu. Kristeva absolvovala kurz psychoanalýzy, mala veľmi dobré poznatky o mnohých filozofoch a filozofkách, literátkach a literátoch - ovplyvnili ju Platón, Aristoteles, Erasmus, Montaigne, Rousseau, Hegel, Marx, Mallarmé, Lautréamont, Husserl, Heidegger, Beauvoir, Arendt, Colette, Frege a i. Bohaté intelektuálne zázemie, vzdelanie a vplyv mnohých autorov a autoriek na jej uvažovanie sa badateľne prejavujú v každom jej texte. Jej písanie je politické a ľavicovo orientované. I zdanlivé banality (napr. každodenný jazyk či mlčanie) vníma veľmi citlivo a predstavuje svoju vlastnú koncepciu prístupu k týmto fenoménom. Signifikantné pre jej uvažovanie je zaujatie marginalitami, heterogenitou a procesualnosťou, odpor k esencializmu, ale aj k zaužívaným, automaticky a konsenzuálne prijímaným myšlienkam. Kristeva, podobne ako Husserl, hovorí o kríze Západu, z hľadiska svojej filozofie jazyka sa vymedzuje i voči kapitalistickému spôsobu produkcie a imperializmu a odmieta systematizáciu a preferovanie formalizovanej, matematickej, logicky dokázateľnej pravdy. Svoju teóriu jazyka predstavuje v prvej časti výberu z knihy *Revolúcia v básnickom jazyku*. Zámerom Kristevy je vytvorenie teórie významu, ktorá bude vychádzať zo subjektu a bude brať do úvahy jeho rôzne aspekty utvárania a dialektiky (napr. sféru nevedomia, vášni a pudov). Kristeva označujúcu prax usúvzťažňuje s (modernou) literatúrou. Literatúru oceňuje predovšetkým pre jej živelnosť, ktorá v sebe zahŕňa aj nevedomé, subjektívne, sociálne a politické aspekty hovoriaceho subjektu. Jej uvažovanie o literárnom texte a jazyku ako o fenoménoch implicitne politicky príznakových je, samozrejme, momentom, ktorý inšpiruje mnohé feministické autorky a podporuje ich vo vlastných úvahách. Svoje semiotické úvahy o označovaní rozvíja Kristeva vo vzťahu k lingvistiky, teóriám významu a subjektu (reaguje napr. na Chomského a na lingvistické diskusie o tzv. mimojazykových skutočnostiach).

Semiotická koncepcia Kristevy vychádza predovšetkým z lacanovskej psychoanalýzy a nemá veľa spoločného s klasickou semiotikou. Kristeva veľmi pozorne vníma mimojazykovú realitu a to, čo sa vzpiera jazykovému označeniu, no čo je napriek tomu v jazyku živelné prítomné - preto rozlišuje medzi symbolickým a semiotickým aspektom jazyka. Jazyk podľa jej názoru nie je monolitickou, homogénnou štruktúrou, je komplikovaný a živý a ako taký je heterogénnym procesom označovania. Zatiaľ čo symbolický aspekt označovania súvisí s bežným, denotatívnym významom slov, s logickou pravdou a matematickou presnosťou, pojem semiotického jej slúži na zdôraznenie konotatívnej dispozície jazyka, ktorá u Kristevy úzko súvisí s emóciami a pudmi subjektu. Pri uvažovaní o jazykovej realite berie do úvahy nielen to, čo jazyk znamená a o čom explicitne vypovedá, ale i to, čo sa mu vzpiera a čo narúša jeho jednoznačnú logiku. Kristeva teda konštruje označovanie ako proces, ku ktorému prináležia jeho dve modalities - semiotická a symbolická.

Semiotická modalita je do značnej miery opozitom symbolickej (súvisí s lacanovskou koncepciou imaginárneho a s predoidipovskou fázou), no, ako zdôrazňuje, medzi semiotickým a symbolickým existuje dialektika a istá miera nerozlíšiteľnosti. Rovnako, ako je subjekt vždy semiotický aj symbolický, i znakový systém je nimi oboma nevyhnutne preniknutý a tieto modalities sa rôzne kombinujú. Samozrejme, iný bude ich pomer v teórii, v poézii a iný v neverbálnych znakových systémoch (napr. v hudbe). Presvedčenie o tom, že reč má tendenciu vymaniť sa zo svojej symbolickej funkcie a môže sa rozvíjať ako semiotická artikulácia a že práve semiotický aspekt jazyka môže narúšať dogmy a statické

sociálne systémy, naznačuje, prečo Kristeva pomenovala svoj text *Revolúcia v básnickom jazyku*. Keďže básnická reč vo vysokej miere uvádza do pohybu subjekt, podryva zmysel a pravdu, autorka chápe jej výrazný potenciál pre revolučnú sociálnu zmenu. Tieto úvahy o semiotickej stránke jazyka sú zdrojom feministických inšpirácií pri túžbe po vytvorení nového jazyka, ktorý by viedol k transformovaniu patriarchálnej spoločnosti na rodovo spravodlivý systém, a do istej miery pripomínajú snahu Luce Irigaray o vytvorenie jazyka, ktorý by ženám umožnil vyjadrovať sa autenticky.

Kristeva však trvá na tom, že semiotická artikulácia musí byť v istom momente obmedzená poriadkom reči, a je zrejme, že odmieta predstavu textu, ktorý by bol zbavený významu (vpád semiotického do symbolického je iba relatívny, zachovanie významu zaručuje syntax a gramatika). Jazyk musí byť dostatočne živý a slobodný, no v žiadnom prípade nemôže byť zbavený svojej politickej a sociálnej funkcie. Na druhej strane však text a jazyk nemôžu byť ani fetišizáciou striktného významu: „Žiadne čisté označujúci neprekonáva (ve smyslu hegelovského *Aufheben*) sémiotično beze zbytku a komukoli, kto tomuto mýtu věřil, stačí pouze skoumat svou fascinaci nebo nudu tváří v tvář té či oné básni, obrazu nebo hudební skladbě." (S. 44 - 45.)

Vo svojich úvahách sa Kristeva zaoberá početnými koncepciami a autormi. Okrem vymedzenia sa voči husserlovskej fenomenológii, hjermslevovskej semiológii a fregeovskej sémantike zaoberá sa vo svojej semiotike napríklad hypotézou generatívnej gramatiky (podľa Kristevy je však symbolické sociálnym produktom a dedičnú povahu majú iba semiotické modalities). V oblasti psychoanalýzy je jej postoj kritický najmä voči niektorým tvrdeniam Freuda a Lacana, čo je zrejme najmä v druhej časti výberu *Príbehy lásky*, kde sa zaoberá narcizmom, identifikáciou a láskou. Odpovede na otázky, ktoré si Kristeva kladie, vyúsťujú do spochybnenia „všadeprítomnosti narcizmu" a „narcistickej osudovosti". Základnú výhradu voči Freudovej predstave o narcizme formuluje na jednoduchom príklade zamilovanosti, pri ktorej, ako dôvodí Kristeva, ide o „závažné prekonanie narcizmu".

Okrem freudovského narcizmu sa Kristeva vo svojich úvahách venuje lacanovskému zrkadlovému štádiu a otázke identifikácie, pričom zaujímavým spôsobom spája psychoanalýzu s teóriou jazyka: „Když je inkorporovaným objektem promluva druhého - právě určitý ne-objekt, schéma, model -, spojují se s ním v jakési prvotní fúzi, splynutí, unifikaci. V identifikaci. Abych byl takového úkonu schopen, musí dojít ke zbrždění mého libida: má hltavá touha musela být odročena a přesunuta na rovinu, kterou klidně můžeme nazvat rovinou 'psychickou', pakliže ovšem dodáme, že pokud zde dochází k vytěsnění, jedná se právě o vytěsnění velice primární, které nechává přetrvávat radost ze žvýkání, polykání, požívání... slov. Tím, že mohu přijímat slova druhého, asimilovat, opakovat a reprodukovat je, stávám se někým jako on: Jedním. Subjektem vypovídání. Díky psychické identifikaci-osmóze. Díky lásce." (S. 134.)

Ďalšou zásadnou výhradou, s ktorou máme možnosť oboznámiť sa v tejto knihe, je otázka charakteru objektu primárnej identifikácie. Zatiaľ čo podľa Freuda je objektom primárnej identifikácie (v oboch jej formách) otec, Kristeva sa prikláňa skôr k teórii „bližšej bezprostrednému zdravému rozumu", t. j. k teórii Melanie Klein, ktorá sa naopak zameriava na objekt materský. Myšlienky Kristevy o láske sú modifikáciou klasickej antickej filozofie, ktorá je opäť skombinovaná s psychoanalytickými východiskami. Vychádzajúc z Platónových dialógov *Symposion* a *Faidros* Kristeva predstavuje dva druhy lásky a dosahovania objektu. Zatiaľ čo láska faidrovská je láska založená na ovládnutí a objekt sa v nej dosahuje v hre pána a raba, koncepcia lásky zo *Symposionu* je splyvavá, daimónska, „ženská" a objekt sa v nej dosahuje prostredníctvom zjednotenia. Kristeva v tejto pasáži knihy venuje svoju pozornosť histórii lásky, a to aj prostredníctvom úvah o novoplatonizme, judaizme či kresťanskej *agapé*. Otázky o charaktere *erosu* dáva do priamej súvislosti s Freudovým chápaním libida ako primárne maskulínneho. Zaujímavým momentom úvah Kristevy je zavedenie pojmu *âmosexualita* v súvislosti s antickými homoerotickými vzťahmi, ktorých motiváciou bola podľa nej psyché (*âme*). Zaujímavými sú tiež jej úvahy o pohlavnej diferencii

a androgýnnosti, ktoré sú inšpirované platónskym mýtom o pôvodnom, „treťom“ pohlaví.

Hoci vzťah Kristevy k feminizmu býva niekedy označovaný ako problematický (predovšetkým pre odlišnosť jej teórie od iných feministických koncepcií), spolu so Simone de Beauvoir, Hélène Cixous a Luce Irigaray je považovaná za jednu z najvýznamnejších francúzskych feministických mysliteľiek. Mnohé myšlienky, ktoré v tomto výbere autorka pertraktuje, sa stali pre feministickú teóriu natoľko závažné a ovplyvnili nielen francúzsky, ale aj angloamerický feminizmus, že je takmer nemožné uvažovať o Kristeve ako o lingvistke, literárnej teoretičke, psychoanalytičke a filozofke bez toho, aby sa hovorilo o jej feminizme. Z filozofického hľadiska je podstatným momentom uvažovania Kristevy odmietanie statického, zjednoteného a celistvého subjektu a osvojenie si predstavy subjektu, ktorý je v neustálom pohybe. Neukončenosť a pohyblivosť subjektu, ktorú Kristeva vo svojej koncepcii uchopuje podobným spôsobom ako Derrida, je jedným z dôvodov, prečo je jej vzťah k feminizmu často problematizovaný. Pri chápaní subjektu ako multiplicitnej identity v pohybe totiž vyvstáva problém, ako ho uchopiť a popísať. Kristeva odmieta *écriture féminine* a predstavy o existencii ženského jazyka. Oveľa závažnejším problémom, ktorý vyvstáva v jej uvažovaní, a s ktorým sa musela vo svojej koncepcii vyrovnávať i u nás známa (Kristevou inšpirovaná) Judith Butler, sa stáva subjekt feministickej politiky.

Cixous a Irigaray vychádzajú z presvedčenia, že ženský jazyk je špecifický a súvisí so ženskou sexualitou. Tieto autorky chcú prostredníctvom *écriture féminine* narušiť logiku autoritatívneho jazyka, ktorý charakterizuje binárnosť, hierarchizácia a popisovanie ženskosti v termínoch nedostatkovosti, absencie a negácie. Sú presvedčené o existencii „ženského“ jazyka, ktorý podkopáva maskulinizmus jazyka a je kreovaný tak, že ženám umožňuje vyjadrovať sa autenticky (a rovnocenne). Podľa Kristevy však nič také ako ženský jazyk neexistuje. V jazyku samom (v jeho semiotickom aspekte) sa skrývajú možnosti, ktoré ohrozujú logiku identického a autoritatívneho. Hoci „feminínne“ zaujímalo Kristevu od mladosti (odvtedy, ako sa začala zaujímať o literatúru), v jej teórii je artikulácia diferencie subtilnejšia. V jej semiotike, ktorú predstavuje prvá časť výberu, sa objavuje pojem *chóry*. Tento pojem je alúziou na Platónov dialóg *Timaios* a označuje priestor, v ktorom sa „rodia“ znaky. Všetky znaky, ktoré sa v *chóre* tvoria, nesú jej charakter a Kristeva ich spája s materským telom. Rovnako ako je ženskosť prvkom každej subjektivity, sú s ňou späté aj všetky znaky (takáto predstava jej napokon umožňuje odvolávať sa vo svojej koncepcii na množstvo autorov, napr. na tvorbu Mallarmého). Ak by teda existoval nejaký ženský jazyk, bol by to iba jazyk, ktorý máme, no obohatený spomienkou a uvedomením si pôvodného charakteru znakov. Transformácia jazyka musí prebiehať na individuálnej úrovni, no z hľadiska feministickej politiky Kristeva uznáva nevyhnutnosť existencie aktívneho subjektu, t. j. akéhosi feministického „my“. Napokon, nepodrobený procesuálny človek je podľa Kristevy dobrým predpokladom sociálnej zmeny.

V časti *Stabat mater* Kristeva analyzuje materstvo. Je zrejmé, že v texte, ktorý vznikol so silnou dávkou osobnej zaangažovanosti (po osobnej skúsenosti autorky s pôrodom, čo dosvedčujú i sugestívne autentické metaforické úryvky o materstve a telesnosti, ktoré sú k štúdiu pripojené), Kristeva reaguje na feministické koncepcie, ktoré sa k materstvu stavajú odmietavo. Text je odkazom najmä na názory Simone de Beauvoir.

Kristeva mnohokrát zdôrazňuje, že ženská subjektivita je úzko spätá s menštruáciou, tehotenstvom a telesnosťou, no k ženskosti a následne aj materstvu pristupuje antiesencialisticky. Otázkou materstva potrebuje rekonceptualizovať tak, aby ženskosť nebola nevyhnutne spojená s materstvom („žijeme v civilizácii, v níž je *posväcené* /náboženské alebo laické/ zobrazení ženství vstřebáno do mateřství“), no aby zároveň mohla dať adekvátnym spôsobom hlas tým ženám, ktoré s ním majú skúsenosť alebo ho považujú za alternatívu transformácie patriarchálnej spoločnosti: „Pokud o *ženě* není možno říci, čím je (bez rizika, že se tak zruší její rozdílnost), možná by tomu bylo jinak v případě *matky*, neboť se jedná o jedinou funkcií druhého pohlaví, které můžeme s jistotou připsat existenci.“ (S. 200.)

Kristeva pristupuje vo svojej štúdii k materstvu ako k fantazme a mýtu, za ktorými sa však skrýva reálna skúsenosť žien. Tento model lásky podľa jej názoru môže byť cestou k zmene spoločnosti. Z hľadiska psychoanalytického učenia je zrejmé, že jej v súvislosti s materstvom bude bližšia skôr winnicotovská teória ako paternalistické úvahy Freuda a Lacana. Aj keď sa na prvý pohľad môže zdať, že Kristeva v týchto pasážach biologizuje, nie je to tak. Jej zámerom je skúmať mýtus materstva, nahliadnuť na materstvo ako na konštrukt, no hlavne počúvať dnešné matky, čo by o svojom materstve, napríklad o svojej ekonomickej situácii v materstve, povedali ony. Jedine taká koncepcia materstva, ktorá si uvedomuje, že materstvo nie je inštinkt, že je viac ako túžbou mať deti, že je to cit, ktorý sa môže, ale nemusí vyvíjať, teda koncepcia, ktorá denaturalizuje materstvo, no napriek tomu sa oňho zaujíma, je podľa Kristevinho názoru adekvátne a doposiaľ nám stále chýba.

Vo výbere z tvorby Julie Kristevy je zastúpených množstvo úvah o problémoch, ktoré sú i po mnohých rokoch od vydania originálu nanajvýš aktuálne. Analýzy otázok poetického a vedeckého jazyka, materstva a telesnosti, sexuality a slasti, sú podané svojším - pomerne komplikovaným - spôsobom autorkinho písania. Kristeva často využíva odkazy na filozofické, literárnovedné a psychoanalytické autority a ich terminológiu uvádza v novom kontexte (spomeňme napríklad platónsku *chóru*, aristotelovskú *mimesis*, husserlovskú *thetickosť*, freudovskú *abjekciu* či lacanovskú *jouissance*). Radosť však vyvoláva fakt, že autorkine texty sú politicky úderné a v prípade potreby nešetria žiadnu autoritu ani koncepciu. Je možné povedať, že to, čo majú autorkine východiská spoločné pri všetkých témach, je ich dôraz na procesualnosť, subjektívne aspekty jazyka, mimojazykové fenomény, no predovšetkým je im spoločné to, že vytvárajú mimoriadnu možnosť zamyslieť sa aj nad epistemologickými aspektmi mlčania a nad otázkami významu literárnej praxe pri politickej a sociálnej zmene spoločnosti.

Napísané pre *ASPEKTin - feministický webzin*. ISSN 1225-8982. Uverejnené 22. februára 2009. Dostupné na http://www.aspekt.sk/aspekt_in.php?content=clanok&rubrika=25&IDclanok=464.